

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: КАЗУС СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Орлова Тетяна

У статті показується, що у сучасній Росії формується така історична пам'ять, яка не сприяє переведенню статички згадування і споглядання у динамічну форму передбачення і визначення мети. Влада і суспільство бояться модернізації і зацікавлені в архаїзації.

Ключові слова: *Росія, історична свідомість, історична пам'ять, модернізація, архаїзація.*

Останніми десятиріччями Україна повертається до вільного світу, в якому свобода виявляється і в різноманітності шляхів наукових розвідок. Вітчизняні історики дізнаються про існування й розвиток таких напрямів, які за радянських часів навіть неможливо було собі уявити. До них відноситься, зокрема, інтелектуальна історія, яка, виникнувши на Заході у ХІХ ст. у тісному зв'язку із історією філософії, надалі значно трансформувалася під впливом соціальної історії та історії ментальностей. Серед питань, над якими працюють науковці, важливе місце посідають питання історичної свідомості та історичної пам'яті. Дуже часто ці два терміни розглядаються як синоніми. На нашу думку, історична пам'ять є складовою історичної свідомості, її ментальним ядром. І те, і друге є надзвичайно важливим для ідентифікації і самоідентифікації окремої особистості і спільноти, суспільства в цілому. Також варто згадати слова М. Барга про те, що «історична свідомість у власному розумінні слова – це така форма суспільної свідомості, у якій поєднані всі три модуси історичного часу – минуле, теперішнє і майбутнє. Тільки їх сполучення (що можливе лише на ґрунті теперішнього) спроможне перевести статичку згадування і споглядання у динамічну форму передбачення і визначення мети» [3, 13].

Значущість історичної свідомості народу як одного із потужних регуляторів суспільного життя, необхідність її формування були усвідомлені ще на ранніх етапах розвитку суспільства, про що свідчать сказання та героїчні епоси кожного народу. На сучасному етапі соціокультурної кризи науковці усвідомлюють: історична свідомість має виступати в якості одного із факторів соціальної стабільності, що виконує функції інтеграції, консолідації різних поколінь, соціальних груп та індивідів [5, 4]. Сучасна Росія перебуває у стані не просто соціокультурної, а системної кризи.

Один із видатних російських філософів, який розробляв соціокультурну теорію історії Росії, О. Ахієзер [2] пояснював: як особа, так і суспільство можуть відповідати на кризову ситуацію або інноваційною

ідеєю, яка відкриває нові творчі можливості, або поверненням до старих ідей, які виправдали себе за часів минулих криз. Загальноісторичний сенс рішень першого типу – у прагненні людей підвищувати ефективність власної діяльності відповідно зростаючій складності проблем, що виникають. Сенс рішень другого типу полягає у тому, що ускладнення проблем відповідного суб'єкта не породжує адекватного творчого потенціалу. Суб'єкт перебуває у владі історичного досвіду, який склався за простіших умов, і, відповідно, спирається на неадекватні, а отже, і неефективні у новій ситуації рішення [1, 89]. Отже, як показав А. Ахієзер, архаїзація – це результат слідування суб'єкта культурним програмам, які історично склалися в пластах культури, сформувалися у більш простих умовах і не відповідають сьогодні зростаючій складності світу, характеру і масштабам небезпек. У теперішній Росії відбувається архаїзація всіх сфер життя. Саме цьому сприяє влада, а тому це сприймає (за рідкісним виключенням) суспільство. Свою роботу виконують професіонали широкого спектру фахів: від науковців до діячів культури і медійників. Формується суспільна свідомість, історична свідомість, історична пам'ять. Все спрямоване не до еволюції і модернізації, а до інволюції й архаїзації.

Чому так відбувається? Влада найбільше зацікавлена у самозбереженні. Її економічною основою є користування природною рентою, інакше кажучи, одержання зиску від продажу сировинних ресурсів країни. Вона не зацікавлена у будь-яких змінах. Зміни можуть ускладнити її існування і функціонування, в основі яких – цивілізаційна модель комунальної або общинної культурно-історичної російської спільноти. Цю модель можна схематично накреслити так: община та її лідер, який все розуміє, про всіх подбає, і все зробить, як треба. За це всі мають бути йому беззастережно відданими. Це пояснює стійкість авторитарних тенденцій в російській історії від давнини до сучасності. Тому нема чому дивуватися відродженню популярності Й. Сталіна серед значної частини громадян Російської Федерації нині. А також тому, що фактично на місце «Батька народів» претендує В. Путін.

До провідних ментальних характеристик російської людності слід віднести патерналізм. «Батько» має дбати про все, допомагати долати життєві складності, розв'язувати проблеми. Одна з них – когнітивний дисонанс. Наші сучасники в РФ відчують, що життя влаштоване якимось неправильно, що живуть вони убого (за виключенням мізерної купки можновладців). Багато хто сповнений ненависті. Взагалі то, людина потребує самоповаги і поваги з боку інших. Чим можна пишатися сучасним громадянам Російської Федерації? На кого спрямувати ненависть і агресію? Як це виправдати?

Особливістю авторитарного мислення є примітивізм, одномірність: «біле – чорне», «свої – чужі», ніяких складностей, компромісів. Як колись

за часів Й. Сталіна, так і зараз, транслюється така схема: ми – велика держава, яка єдина зберігає «справжню духовність» і має значні ресурси, інші, насамперед, Захід – збоченці, які прагнуть нас завоювати, однак бояться. Росія має ядерну зброю. І навіть без неї здобула перемогу у Другій світовій війні. Саме ця Перемога стала стрижнем всієї ідеологічної роботи, яка потужно здійснюється. Це і помпезні святкування роковин 9 травня, і безліч різних культурно-пропагандистських заходів для всіх вікових категорій населення, і велика кількість телевізійних серіалів, і популярність радянської символіки. Доходить до смішного, коли на вікнах зроблених в Німеччині «мерседесів» – наліпки із словами «На Берлін!», «Спасибо деду за Победу!», «Можем повторить!» Все це – приклади реалізації обробки історичної пам'яті, а також дієвості державної ідеології Росії – ідеології вічної війни.

Власне, явище війни існує від початків історії людства. У неї – декілька призначень, якщо можна так висловитися. Не тільки загарбання чужих ресурсів, але й вирішення внутрішніх складностей. Якщо говорити про Росію, маємо намагання відволікти увагу власного населення від невирішених проблем. Найголовнішою з них є модернізація, тобто зміни, які диктуються трансформаціями навколишнього світу. У російській історії налічується кілька спроб модернізацій. Це часи Петра I, Олександра II, П. Століпін, Й. Сталіна, Б. Єльцина. У вересні 2009 р. до модернізації закликав тодішній президент РФ Д. Медведєв [6]. Але цей заклик не знайшов відгуку ані у керівництва, ані у населення. Хоча і в цьому випадку виявилася закономірність, помічена істориками у попередні часи: кожна невдала спроба модернізації в Росії закінчувалася війною. Остання – війною проти України. І не тільки проти неї.

Російське керівництво розв'язало «гібридну війну», яку можна розглядати як варіант модернізації конвенціональної війни. Парадокс полягає у тому, що маючи ядерну зброю, Москва не може її застосувати, оскільки така зброя є не тільки в неї. Однак використовується загроза її використання. У «гібридній війні» задіяні новітні засоби, зокрема кібератаки, завдяки яким здійснюються напади на політичну, економічну, соціальну, інформаційну сфери інших держав. Чимало західних країн, насамперед Сполучені Штати Америки, вже повідомляли про втручання в електоральний процес. Стало відомо про спроби вплинути на результати референдуму про вихід Великої Британії з Європейського Союзу, а Каталонії із складу Королівства Іспанії. Фейкові новини, що запускаються російськими фахівцями, дезорієнтують громадськість іноземних держав, що призвело до створення інституцій протидії з величезним фінансуванням. Кінцева мета ініціаторів «гібридної війни» – підірвати стабільність ворожої сторони. Важливою складовою «гібридної війни» є «війна історій».

У «війні історій» проти України акцентуємо кілька моментів. По-перше, намагання довести, що Україна не має підстав бути незалежною державою. Серед аргументів – концепції «руського миру», «Малоросії», «фашистської диктатури» та ін. По-друге, намагання підвестися за рахунок крадіжки чужої історії. Приклади: встановлення пам'ятника князю Володимирі, який правив у Києві і помер задовго до того, як заіснувала Москва і Московія. Або претензія В. Путіна приєднати Анну Ярославну, знану у світі як Анна Київська, до пантеону видатних історичних діячів своєї країни. Однак ця спроба була відкинута президентом Франції Е. Макроном. По-третє, намагання дегероїзації української історії, що ведеться не перший рік. Яскравим прикладом може бути знищення пам'яті про українця Олексія Береста, який на собі витяг на купол Рейхстагу росіянина М. Єгорова і грузина М. Кантарію із прапором Перемоги. Або заперечення подвигу українця Євгена Березняка, який очолив операцію із врятуванням від знищення нацистами польського міста Краків. Натомість, намагання віддати шану росіянину О. Ботяну, чия група, буцімто, відвернула закладення вибухівки під місто. Аргументація дивує: наче його група дізналася, що німці планують підірвати Краків тими боєзапасами, які знаходилися у 95 км від нього, у місті Новий Сонч. Це просто неможливо було зробити з огляду на фактор часу. Але все ж склади підірвали, що призвело до повної руйнації замку XIV століття. Як вважають історики, розумніше було не підірвати його, а дати змогу використати боєприпаси передовими частинами 1-го Українського фронту, які вже наближалися. Польська сторона висунула претензії, натомість було створено легенду про «героїв, які врятували Краків», а О. Ботян одержав зірку Героя Росії.

Наведені приклади показують, як формується історична пам'ять. Про це ще у 2004 році писала відома російська дослідниця Л. П. Рєпіна. На її думку, для формування історичної пам'яті важливими є три процеси: 1) «забуття минулого» (втрата можливості відтворення, а інколи навіть впізнання раніше засвоєного); 2) різні інтерпретації фактів і подій; 3) актуалізація (відтворення і впізнання) минулого, пов'язана із поточними проблемами [7, 11]. Саме так діють ті фахівці, які формують історичну пам'ять і в Росії, і за її межами. Хоча В. Путін вважає, що меж для Росії не існує. Таку позицію він висловив у 2016 році під час вручення нагород Російського географічного товариства. Президент запитав у 9-річного ерудита Мирослава Оскірко (показовий факт: ім'я і прізвище хлопчика – українські, що вкотре підтверджує те, що Московія здавна живиться інтелектом українців): «А де закінчується кордон Росії?» «Там, де Берингова протока», – сказав його юний співрозмовник. «Неправильно, кордон Росії ніде не закінчується» – з посмішкою сам відповів В. Путін під оплески залу [4]. Хіба це не є одним із кроків формування геополітичної свідомості населення Росії? Оплески свідчили

про цілковиту підтримку такої настанови. Посмішка мала замаскувати її під жарт. Та, як кажуть: «У кожному жарті – тільки часточка жарту, решта – реальність».

У сучасній російській реальності – криза. І долати її намагаються не через винайдення і застосування нового, а спираючись на «історичний досвід». Проте історичний досвід може допомогти в розумінні теперішнього, адже воно закорінене у минулому. Даючи відповіді на виклики часу, слід зважати на зміну сучасних умов, шукати нових рішень. Той, хто все визначає у Росії кінця ХХ – початку ХХІ ст., явно «випадає з сучасності», намагаючись діяти методами, які спрацьовували колись і суперечать теперішнім реаліям. Влада потребує підтримки мас. Заради цього здійснюється потужна ідеологічна обробка свідомості, формується історична пам'ять. Як не дивно, сучасна Росія схожа із традиційною Африкою. Для африканських племен важливішим є минуле, трохи менше вартує теперішнє, а майбутнє не має ніякого значення. Так само і в РФ: Росія черпає впевненість у минулому, відчуваючи невпевненість перед майбутнім.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ахиезер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 89–100.
2. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта. Москва: ФОО СССР, 1991. Т. 1. 318 с.; Т. 2. 378 с.; Т. 3. 470 с.
3. Барг М. А. Историческое сознание как проблема историографии. «Цепь времен»: проблемы исторического сознания. Отв. ред. Л. П. Репина. Москва: ИВИ РАН, 2005. С. 12–37.
4. Замахина Т. Путин: Граница России нигде не заканчивается. URL: <https://rg.ru/2016/11/24/putin-granica-rossii-nigde-ne-zakanchivaetsia.html>
5. Леопа А. В. Историческое сознание в условиях социокультурного кризиса. Красноярск, 2011. 178 с. URL: vii.sfu-kras.ru/images/libs/monografiya_1.pdf.
6. Медведев Д. А. Россия, вперед! URL: https://www.gazeta.ru/comments/2009/09/10_a_3258568.shtml
7. Репина Л. П. История исторического знания. Историческое сознание и историческая память. Москва: Дрофа, 2004. 288 с.